

Péter Hajdu: *Modern Hungarian Culture and the Classics*. Bloomsbury, London – New York, 2024, 218 oldal, 76 £.

A könyv borítóján a Nemzeti Galéria kupolája látható belülről. A nagyszabású modern térben drótvázból formált emberi testek lebegnek: Berczeller Rezső Rudolf *Apokalipszis* című szoborkompozíciója. A kontextus nélküli meztelen testek még a mai szemlélőben is az antikvitas emléket ébresztik fel, a dekoratív modern környezet pedig így a borítóra helyezve a magyar kulturális modernitást szimbolizáló ikonná válik. Különösen, ha valaki – feltételezhetőleg a magyar kultúrát alaposan ismerő olvasó – nemcsak felismeri az ábrázolt teret, hanem a budavári királyi palota gyakran felemelő, de talán még gyakrabban kiábrándító és aggasztó történetét is a látványhoz tudja kapcsolni. A kép inspiráló módon utal a könyv tartalmára: lapozunk bele!

Hajdu Péter monográfiája a kiadó *Classical Diaspora* című sorozatának ötödik darabjaként jelent meg. Az előző négy kötet Oroszország, a nyugat-afrikai gyarmati kultúra, Dél-Afrika, illetve a Közép-Kelet mai színházi világának a klasszikus örökséghez fűződő kapcsolatát mutatta be.¹ Hajdu Péter munkája valamelyest kilóg ebből a sorból. Magyarország egy része a Római Birodalom egykori területén helyezkedik el, itt tehát nem diaszpórában van a klasszikus örökség, hanem eredeti környezetében, az ország másik része viszont ókori fogalmak szerint valóban a *barbaricum* földje volt, ennyiben mégis használhatónak tűnik a diaszpóra fogalma a magyar antikvitas-recepcióval kapcsolatban is. Hajdu Péter könyve ennek a kettősségnek megfelelően első lapjaitól kezdve az antik örökségről csak mint az egyik identitásadó kulturális mintáról beszél, amellyel a magyar kultúrában leginkább a keletiség, az orientális eredet képzete áll szemben. A 19. század, amellyel kronológiailag a könyv anyaga kezdődik, minden korábbi korszaknál fontosabbnak látta ezt a különbséget, és tudatosította azt a tényt, hogy a kontinuitás a területre vonatkozik és nem a tájat lakó emberekre. A korszak egységesítő magyar identitása a nemzeti jelleget meghatározó társadalmi csoportot a 9. századi honfoglaló törzsek leszármazottjának tekintette, így etnikai-

lag elválasztotta őket a Kárpát-medence antik örökségétől. Ezt a kérdést mutatja be a könyv első fejezete (*Hungarian Identity and Classical Antiquity*). A magyar állam két nagyobb múzeumépületet tervezetett és hozott létre nagyjából ugyanabban az időben: egyikük a millenniumi emlékegyütteshez kapcsolódó, klasszicista Szépművészeti Múzeum, a másik az Üllői úton található, szecessziós Iparművészeti Múzeum. Ez utóbbit éppen abban az évben avatták fel (1896-ban), amikor megjelent az előbbi építését elrendelő kormányrendelet. A két épület jól illusztrálja a két hagyomány, azaz a görög-római klasszikus, illetve a Kelet felé tekintő identitáskeresés állapotát a 19. század végén. Az egyik monументális, de némiképp konvencionális és rideg, míg a másik fantáziadús, alternatív és barátságos. Jellemzőnek találhatjuk a köztük levő hierarchikus különbséget is: az egyik hatalmas, presztízst sugárzó és reprezentatív környezetben áll, a másik, jóval szerényebb méreteivel egy munkáskerületi sugárút díszeként pompázik (*Everyday Presence of the Classics*).

Hajdu Péter munkája más szempontból is különbözik a sorozat előző kötetektől. Ez talán éppen azzal a ténnyel függhet össze, hogy a klasszikus antikvitas Magyarországon csak részben a szétszórás (diaszpóra) eredménye, a kötet olyan komplexitását mutatja be a kulturális hagyományrendszernek, amilyen a sorozat korábbi munkáiban nem találkozhatunk. Nemcsak a második fejezetre (*Everyday Presence of the Classics*) vonatkozik ez, hanem a tudományos kutatást és a klasszikus nyelvek iskolai oktatását bemutató fejezetre (*Classical Studies during the Communist Period*), de különösen a fordítás kérdésének rendkívül árnyalt és sok új megvilágítást hozó bemutatására (*On Translation*). A könyv nem egy meghatározó aspektust kíván kiemelni, mint például a klasszikus hagyomány szerepe a koloniális kultúrában vagy a színházi újragondolás lehetőségei, hanem megfigyeléseinek tárgya maga a komplexitás. Szó esik a reprezentatív festészetről, mint a Magyar Királyi Állami Főgimnázium (a kötetben tévesen: *Hungarian Royal Catholic High-School*, 61) Markó utcai épületének dísztermét díszítő freskók és olajképek sorozata, Lotz Károly és Than Mór munkái,² de olvashatunk a jómódú polgárság lakberendezési szokásaiban

megjelenő antikizáló tárgyokról is, vagy a polgári nyelvhasználat hétköznapi latinizmusairól, az elfogadott módon használt szállóigékről vagy klasszikus irodalmi idézetekről, még mindig a második fejezetben.

A klasszikus kulturális örökség huszadik századi társadalmi veszteségeiről elsősorban a negyedik (*Classical Studies during the Communist Period*) és ötödik (*On Translation*) fejezetben esik szó. Az előbbiben elsősorban azt emeli ki a szerző, hogy az állampárt által képviselt hivatalos ideológia nem volt mindig támogató a klasszikus kultúra tudományos vizsgálatával szemben, és a nyugati tudományos központoktól elszigetelve számos nehézséggel kellett szembenéznük a kutatóknak: „Összegezve tehát: az államszocializmus időszak nem biztosított támogató környezetet az ókortudománynak, de azok a kutatók, akik valóban dolgozni akartak, mégis meg tudták találni vagy teremteni maguknak a lehetőségeket” (144). A fordításról szóló ötödik fejezetben esik szó az iskolai latintanítás történetéről is. Ugyanis, ahogyan Hajdu Péter már egy korábbi, magyar nyelvű tanulmányában igen meggyőzően kifejtette, közvetlen összefüggést mutat a prózai művek huszadik századi fordítási hagyománya és az öröklött iskolai gyakorlat.³ A másik megfontolás, amely egy fejezetbe sorolja a közoktatást és a fordításirodalmat, a klasszikus műveltség fokozatos háttérbe szorulása a vizsgált időszak iskolai tanterveiben. Fordításokra azért is volt egyre nagyobb igény a huszadik században, mert még az irodalmi élményre vágyó olvasó közönség is egyre kevésbé volt képes a műveket eredeti nyelven olvasni. A fejezet kitekintést ad a műfordítással kapcsolatos legfontosabb vitákra is a század második felében.

A klasszikus hagyomány irodalmi jelenlétét két ponton ragadja meg Hajdu Péter. A modernitásra való törekvés és a görög-latin kultúra termékeny találkozását az 1908-ban alapított *Nyugat* első generációjának irodalmi ízléséhez kapcsolja (harmadik fejezet: *Modernist Approaches to the Classics*). Jól működik a fordulat váratlanságának érzékeltetése a felidézett ironikus történet. Radó Antal *A fordítás művészete* című könyvében ezzel a retorikus kérdéssel fordul olvasóihoz 1909-ben: „...csak azt kérdezem, hogy olyan modern költő, a ki a közön-

a magyar asszonyok nevében a Budapestre bevonuló Horthy Miklóst. A két világháború közötti időszakban aktív politikai szerepet is vállalt, melynek legfontosabb terepe az általa alakított keresztény szellemű, nemzeti és konzervatív Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége volt. A kötetben Hajdu Péter Tormay Cécile *Az arcfesték* című novelláját elemzi az átalakuló antikvitáskép részeként. A novella kötetben először csak az író halála után, 1937-ben jelent meg. A nyilvánvalóan lukianosi ihletésű történet szerint az ifjú hetéra, Bacchis szerelemre gyulladt Apollo szépséges szobra iránt, beosont az istenség szentélyébe, és titokban szerelmeskedett a szoborral, amely – legalábbis a lány érzékelése szerint – csókjaitól valódi életre kelt. Amikor reggel a papok leleplezték, szentségtörő tetteért ki akarták végeztetni a szerelmes lányt, a felkelő nap első aranyló sugarára azonban a szobor elpirulni látszott, ezt a jelet pedig az isteni akarat megnyilvánulása-ként értelmezték a papok, és büntetlenül elengedték Bacchist. A többi hetéra, aki tanúja volt a jelenetnek, örömmel és mosolyogva fogadta a papok döntését, hiszen ők tudták, hogy a pirulást Bacchis arcfestéke okozta a fehér márványarcra kenődve. A klasszikus ókori irodalom több történetet is ismer, melyekben halandó ember szerelembe esik egy életetlen szoborral. A legismertebb közülük talán Ovidius *Pygmalionja*, amelyben valóban megelevenedik (és elpirul: *erubuit*, *Ov. Met. X. 293*) a szobor, mint Tormaynál Bacchis szívének kábulatában a márvány Apollo. Ezekben az ókori történetekben gyakran valóban sor is kerül a szerelmes együttlétre a szobor és a vágyakozó halandó között, de ezek a vágygal teli személyek minden esetben férfiak. Nincs olyan történetünk, amelyben egy nő kezdeményezné a szerelmi aktust, és képes volna akaratának beteljesítésére. Tormay megfordította a nemi szerepeket, és nála egy nő lép fel csábítóként a korántsem szokványos vonzalom hevületében. Bacchis ókorinak álcázott történetét elmesélve olyan területre merészkedik Tormay, ahová egyébként talán nem tenné. Az ókori miliő lehetőséget nyújtott valami olyannak az elbeszélésre, amit a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének örökös elnökösszonya talán másképpen nem tudott vagy akart volna elmondani.

ségre hatni akar, vajjon fog-e ma már alkajoszi ódákat írni? Ugyebár nem, mert tudja, hogy akkor meg nem hallgatnák, vagy csak nagyon kevesen.”²⁴ Ugyanebben az évben jelenik meg az ifjú Babits Mihály első kötete, a *Levelek Irisz koszorújából*, amely az *In Horatium* alkaioi strófaival kezdődik, így bizonyítva, hogy Radó téves választ adott saját maga nagyon is megalapozott kérdésére. A folytatásban Babits *Laodameiája* mellett Kosztolányi *Nerójának* és Szerb Antal *Utas és holdvilágának* értelmezéseiben jelenik meg a 20. századi ember világlélményének és klasszikus képzettségének termékeny találkozása. Az elemzésekből

az olvasó képet nyerhet a *Nyugat* első és második nemzedékének fontosságáról az antikvitásélmény 20. századi újrafogalmazásában.

Különösen érdekes és sokatmondó a huszadik század első felének irodalmi példáit vizsgáló harmadik fejezet utolsó példája (114–120). Klebelsberg Kunó ösztönzésére, kormányzati támogatással Tormay Cécile 1922-ben a nyugatosnak és kozmopolitának tartott *Nyugat* ellensúlyozására megszervezte a *Napkelet* című irodalmi lapot. Tormay Cécile a konzervatív kormányzat és a magyar arisztokrácia egyik kegyeltje volt, aki 1919-ben a Parlament előtt köszöntötte

A másik pont, ahol az irodalmi recepció átalakulását megmutatja Hajdu Péter, a kortárs, illetve majdnem kortárs lírai költészet (Hatodik fejezet: *Contemporary Literature and the Classics*). Ebben a szerző Nádas Péter *Emlékiratok* könyvéből az *Egy antik faliképre* című fejezet elemzése után három kortárs költő, Imre Flóra, Kőrösi Imre, és a fiatalon elhunyt Simon Balázs költészetét mutatja be a kötet angol nyelvű olvasóinak néhány példán keresztül. Mindhárman klasszika-filológát tanultak az egyetemen, ami már talán önmagában is sokat mondó körülmény, mindhármuk költészetének alapvető inspirációja az antikvitás. Külön alfejezetben esik szó két költőről, Kovács András Ferencről és Babiczky Tiborról, akik antik költői perszónát magukra öltve szólalnak meg költeményeikben: KAF Calvusét, Babiczky Sapphóét. A kortárs költeményekben a klasszikus hagyomány nyilvánvaló egyetemességéhez az otthonosság élménye társul, ami finom, árnyalt

és nagyon személyes költészetet eredményez, miközben mindig fenntartja a rejtőzködés lehetőségét is.

Az adatokban és történetekben gazdag kötet nagy érdeme, hogy szokatlanul komplex képet igyekszik adni arról a folyamatról, melynek során a klasszikus örökség szerepe átalakult a 20. század magyar kultúrájában. Hajdu Péter bemutatja azt a folyamatot, amelyben a görög-római kulturális örökség elvesztette központi szerepét, társadalmi fontosságának nagy részét, de új és megnyerő minőségeket nyert cserébe. A Szépművészeti Múzeum épületéről mondottakra visszautalva: nyoma sincs hivatalosságnak vagy rideg monumentalitásnak például az utolsó fejezetben bemutatott költői teljesítményekben megszólaló antikvitás-élménynek, a klasszikus hagyomány ezekben színes, meglepő és alternatív. A 20. századi átértékelődés nem csupán veszteséget hozott, hanem régen hiányolt új értékeket is adott ennek az örökségnek.

Ferenczi Attila

Jegyzetek

- 1 Zara Martirosova Torlone: *Russia and the Classics: Poetry's Foreign Muse*. Bristol, 2009; Michael Lambert: *The Classics and the South African Identities*. Bristol, 2011; Barbara Goff: 'Your Secret Language.' *Classics in the British Colonies of West Africa*. London – New York, 2013; Pauline Donizeau: *Greek Tragedy and the Middle East: Chasing the Myth*. London – New York, 2024. A sorozatot eredetileg a Bristol Classical Press indította, majd a kiadó felvásárlása útján került át a Bloomsbury Press kiadványai közé.
- 2 Ezeket részletesen éppen e folyóirat hasábjain mutatta be Király Erzsébet („Dalnok a nép között. Görögségkép Lotz Károly ecsetjén”, *Ókor* 2019/4, 9–18).
- 3 Hajdu Péter: „Az Acél-puskák szószerintisége”: Hajdu P. – Polgár A. (szerk.): *Papirgaluska*. Budapest, 2006, 175–85.
- 4 Hajdu (89) Polgár Anikó (*Catullus nos-ter*. Pozsony, 2003. 40) alapján idézi a szöveget.